

שעור ט: מלאכת בורר

בשעור זה נפגש לראשונה במלאכה מל"ט המלאכות, שנדונה במקביל גם במסכת ביצה וגם במסכת שבת, כלומר, גם בהלכות יום טוב וגם בהלכות שבת. מלאכת בורר היא מלאכת אוכל נפש ולכן אמורה להיות מותרת ביום טוב, ואף על פי כן מידת ההיתר מוגבלת. יש לדון במגבלות ההיתר – גם בהמשך לשעורנו הקודם על מ'מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך', ובנוסף, לבחון את ההשוואה בין אופיה של המלאכה האסורה בשבת וזו שביום טוב, מתוך כוונה לאתר את הדומה והשונה במושג המלאכה בין שבת לבין ביום טוב.

חלק ראשון: סוגית הגמרא

א. שלשה סוגי כלים

משנת הבורר קטניות מציגה מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בדין ברירה ביום טוב:

הבורר קטניות ביום טוב: בית שמאי אומרים בורר אוכל ואוכל, ובית הלל אומרים בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי, אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה. רבן גמליאל אומר: אף מדיח ושולה.

המשנה מבחינה בין שלש דרגות של ברירה. בית שמאי מתירים ברירה אוכל, בלבד, ואין הם מזכירים כלל ברירה בכלים. בית הלל מתירים ברירה 'כדרכו', כלומר, גם על ידי כלים. והם מבחינים בין ברירה בכלים פשוטים, לבין ברירה בכלים 'מקצועיים'. לא לגמרי ברור לנו כיום מה המקבילה המודרנית של הכלים הללו, אולם העקרון הוא פשוט: יש כלים המשמשים לברירת כמויות גדולות של יכולים חקלאיים והם אסורים, ויש כלים המשמשים לברירה ביתית, והם מותרים.¹

טעם החילוק הזה מופיע בתוספתא:

... המולל מלילות מערב שבת² מנפח על יד על יד ואוכל, אבל לא בקנון ולא בתמחוי. המולל מלילות מערב יום טוב מנפח בקנון ובתמחוי, אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה כדרך שעושה בחול...

התוספתא, בהתייחסה ליום טוב, מבחינה בין 'בקנון ובתמחוי' לבין 'בטבלא', 'בנפה' ו'בכברה'. וטעמה: 'כדרך שעושה בחול'. ההבחנה הזאת היא בין שתי דרגות הכלים. דרגת ה'קנון' וה'תמחוי', אינה נחשבת 'כדרך שעושה בחול'. לגבי שבת, ההבחנה הזאת אינה משמעותית, מן הסתם, כי

בכלי ביצה יד,
ב

תוספתא שבת
יד, טז

ב. אוכל ופסולת

תניא: אמר רבן גמליאל: במה דברים אמורים? כשהאוכל מרובה על הפסולת, אבל פסולת מרובה על האוכל, דברי הכל נוטל את האוכל ומניח את הפסולת.

פסולת מרובה על האוכל, מי איכא מאן דשרי? לא צריכא, דנפיש בטרחא וזוטר בשיעורא.

ההבחנה בין ברירת אוכל מפסולת לבין ברירת פסולת מאוכל, ניתנת כאמור לדיוק גם מדברי בית שמאי במשנה, אך אין היא מודגשת בה ואינה מנומקת בה. הברייתא מרחיבה בהדגשת ההבחנה סביב אופן הברירה בין אוכל לפסולת, בהוספת המרכיב של הכמות: יש הבדל בין הפרדה בין

¹ לשון המאירי: בית הבחירה ביצה יד א: "מפני שנראה כבורר לאוצר", לשון הריטב"א: (חדושים לביצה, שם) ולא בנפה ולא בכברה: פי' משום עובדין דחול

² הכוונה למלילות שכבר היו מוכנות באופן חלקי בערב שבת ובערב יום טוב, והדיון הוא לגבי המשך הפעולה של הברירה בשבת וביום טוב.

³ הלשון 'בורר אוכל ואוכל' אין משמעה לברור על מנת להניח בסמוך לאכילה, אלא אכילה תוך כדי ברירה. כדרך שאוכלים פיצוחים.

לפרש שהברירה בדרך של הדחה ושליה, אינה דרך ברירה כלל ולכן היא מותרת. ואפשר שהיא מותרת גם בשבת.

ד. לסיכום

המחלוקת המובאת במשנה בין בית שמאי ובית הלל בדין ברירת קטניות ביום טוב, נראית כמחלוקת עקרונית בהגדרת מעמדה של מלאכת בורר ביום טוב. לדעת בית שמאי מותר רק 'אוכל ביד ומיד', ואילו בית הלל מתירים גם 'בורר כדרכו', וגם בכלים, אם אין בברירה זו משום 'עובדין דחול' או ש'נראה כבורר לאוצר'. מן הברייתא שבגמרא נראה, שלבית הלל מותר גם לברור פסולת מתוך אוכל, והם אוסרים רק אם יש ריבוי טירחה בדרך זו.

בפשטות יש לומר, שהמחלוקת היא אם מותר או אסור לברור ביום טוב, בשונה משבת. בית שמאי אוסרים ובית הלל מתירים. דעת רבן גמליאל מוסיפה דרך ברירה שלא נזכרה קודם לכן, אפשר שהיא דרך ביניים, היא קולא ביחס לבית שמאי, כי היא מאפשרת ברירת כמות גדולה יחסית, ולא רק ידנית, אך היא חומרה ביחס לבית הלל באשר היא מהווה שינוי מדרך הברירה הרגילה בכלים המיועדים לכך, בקנון ותמחוי.

חלק שני: בורר

ה. איסור ברירה ביום טוב ומקורותיו

לפני הירושלמי היתה ברייתא שבה פורט איסור בורר בשבת וביום טוב במקביל:

תני: אין בוררין לא טוחנין ולא מרקדין. הבורר הטוחן המרקיד בשבת נסקל, ביום טוב סופג את הארבעים.

בירושלמי הקשו מן המשנה במסכת ביצה שלפיה דעת בית הלל היא ש'בורר כדרכו':

והא תנינן בורר כדרכו בחיקו ובתמחויו? אמר רבי חנינא ענתונייא: דרבן גמליאל היא, דרבן גמליאל אומר: אף מדיח ושולה. והא תנינן: של בית רבן גמליאל היו שוחקין את הפילפלים בריחים שלהן מותר לטחון ואסור לבור.

אמר רבי יוסי בי רבי בון לא הותרה טחינה כדרכה. מסקנת הירושלמי היא שיש מחלוקת בין הברייתא למשנה. המשנה היא כדעת בית הלל המתירים, והברייתא היא כדעת רבן גמליאל המחמיר במשנה ומתיר רק 'מדיח ושולה'. מסתבר, שבירושלמי לא רצו להעמיד את הברייתא כדעת בית שמאי,⁷ ולכן העמידה כדעת רבן גמליאל.

⁷ כך פירש ר"א אזכרי.

אוכל מפסולת כשהוא מרובה או כשהוא מועט. ניתן להניח שהברייתא מתאימה לאמור בתוספתא שבת שהובאה לעיל, כשם שההבחנה בין סוגי הכלים, נובעת ממידת הטירחה, גם כאן, ההבחנה מבוססת על מידת הטירחה. דרך הברירה המועדפת, שהיא דרך אכילה, היא הוצאת מעט אוכל מן הפסולת המרובה. בדרך כלל, זו הדרך שבה הטירחה המעטה ביותר. הבעיה של התוספתא והגמרא בעקבותיה היא מהי הדרך העדיפה כאשר שלשת המרכיבים לקולא: ברירת אוכל מן הפסולת, מיעוט האוכל ומיעוט הטירחה, אינם עולים בקנה אחד. המחלוקת⁴ היא אם להעדיף את מיעוט הטירחה הריאלי או את הדרך הנחשבת לפחות 'דרך ברירה'. אפשר שיש כאן מתח בין הכללי לפרטי, במקרה הפרטי המסוים, הטירחה גדולה יותר בברירת האוכל, ולכן יש להמנע מנה, אבל כהנחיה כללית, יש להעדיף להורות לברור את האוכל ולא את הפסולת. אף על פי שבמקרים מסוימים תהיה זו טרחה יתירה.

ג. מדיח ושולה

רבן גמליאל אומר: אף מדיח ושולה.

תניא, אמר רבי אלעזר ברבי צדוק: כך היה מנהגן של בית רבן גמליאל, שהיו מביאין דלי מלא עדשים ומציפין עליו מים, ונמצא אוכל למטה ופסולת למעלה. והתניא איפכא? לא קשיא, הא בעפרא הא בגילי.

לא ברור, אם דברי רבן גמליאל הם חומרה על גבי ההיתר להשתמש בקנון ובתמחוי,⁵ או שהם קולא, להשתמש בשיטה הזאת לשם ברירת כמויות גדולות של קטניות.⁶ מן הירושלמי מוכח שרבן גמליאל נתפס כמחמיר בהלכות ברירה, ואם כן יש

⁴ וחילופי הגירסאות, כעולה מפירוש הר"ח.

⁵ כך משמע בירושלמי. ולשון המאירי: בית הבחירה ביצה יד א:

ופי' ענין זה בגמ' שהיו מביאין כלי מלא עדשים ומציפין עליו מים ופסולת הקל שבהם עם העדשים הנרקבות צפות למעלה ומשליך אותו הפסולת בידי אבן לא דרך ברירה ושולה פירושו ששולה הפסולת הצף למעלה כמו משישלה בחביות שפירושו הסרת חרצנים הצפים על החביות ולמדת שרבן שמעון בן גמליאל להחמיר בא שאינו בורר אלא מדיח ושולה שאין בו טורח יותר ואין גורסין אף מדיח ושולה אלא מדיח ושולה וכן נראה מתלמוד המערב

⁶ במשנה שבת, משמע ששיטה זו אסורה: ואין שולין את הכרשינין גם במקום שמותר להשתמש בכברה. (שבת קמ א ורש"י ד"ה ואין שולין, שהשווה למשנתנו ועי' בביאור הלכה למשנ"ב שי"ט ח, שעמד על השוואה זו, 'דהוא ממש כענייננו'). ולשון המאירי: בית הבחירה ביצה יד א: ויש גורסין בדברי רבן שמעון אף מדיח ושולה והוא אצלם קולא יתירא על של בית הלל ואינו נראה שהרי אין בזה עמל כעמל הברירה אלא שברוב הספרים גורסין אף ואפשר שאמרוה מפני שהיא דרך חול

לישה.¹⁰ מכאן, שהמלאכות המותרות הן מלישה ואילך.¹¹

משנה שבת ז, ב

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ... הדש והזורה הבורר הטוחן והמרקד והלש והאופה ... בורר, טוחן ומרקד, שלשתן נמצאות בסדר הפעולות של האפיה לפני לישא, ולכן הן אסורות ביום טוב, מן התורה.

יש ליתן טעם לדבר כך: המלאכות הקשורות להכנת אוכל נפש, סדורות במשנה מן החורש והזורע ועד האופה. למרות שכולן נחוצות להכנת המזון, הרי שיש מהן שאינן נחשבות למלאכות אוכל-נפש כל ועיקר, משתי סיבות אפשריות: האחת, מכיון שהמלאכה אינה קשורה להכנת האוכל באופן מיידי, אלא בטווח הרחוק, כגון חרישה וזריעה. שנית, מכיון שהמלאכה אינה נתפסת כמלאכה ביתית של הכנת אוכל, אלא כמלאכה חקלאית או תעשייתית. בכלל זה, מלאכות שמקצירה ועד טחינה. אמנם, תולדת הקצירה – תולש, יכולה להחשב מלאכת אוכל נפש גמורה, אם אדם יורד לגינתו וקוטף לו מעט ירקות או תבלינים לסעודתו. אבל, מכיון שהמלאכה באופן כללי היא מלאכת השדה, הנעשית בכמויות גדולות והמון רב של קוצרים, אין להחשיבה כמלאכת אוכל-נפש. וכך הדבר עד מלאכת טחינה, הנעשית אף היא, בטחנת הקמח, ולא בבית הפרטי.

בורר, במובן הזה, היא מלאכה דו-משמעית. מצד אחד, היא מלאכה חקלאית, כשמדובר על ברירה בערימות התבואה והגורן, לקראת הטחינה. מצד שני, היא פעולה ביתית-מטבחית, כשבוררים קטניות.

דעתם של בית שמאי, כפי שמנמק אותה ריש לקיש, היא, שאותן מלאכות השדה לא הותרו משום אוכל נפש, גם אם יש בהן מקרים של אוכל נפש. כפי שכבר למדנו בדין 'מתוך', בית שמאי אינם נוטים להרחיב את ההיתר משום אוכל נפש לכלל המלאכה, ובמקרה שלפנינו, לא די שאינם מתירים את הברירה החקלאית אגב הברירה המטבחית אלא אדרבה, מכיון שהאופי העיקרי של המלאכה, כפי שהיא מתוארת ברשימת האבות,

ממקור אחר למד הירושלמי שרובן גמליאל היקל בטחינה והחמיר בכרירה.

דברי רבי יוסי ב"ר בון עשויים להתפרש כהסבר אחר למנהג בית רבן גמליאל בשחיקת הפלפלים – לא נהגו לדוך את הפלפלים כדרכם מכיון שרובן גמליאל אוסר גם טחינה ולא רק ברירה.⁸

בהמשך, דן הירושלמי בשאלה מהו מקור איסור הברירה:

מניין שאין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין? רבי אחא בשם רבי שמעון בן לקיש 'כל מלאכה לא יעשה בהם' עד 'ושמרתם את המצות'.

רבי יוסי בעי: כלום למדו לתבשיל אלא מיכן?⁹

רבי יוסה לא אמר כן, אלא רבי יוסי בשם רבי שמעון בן לקיש 'אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם' עד 'ושמרתם את המצות'.

תני חזקיה ופליג: 'אך' 'הוא לבדו' הרי אילו מיעוטיין: שלא יקצור ולא יטוחן ולא ירקד ביום טוב.

יש בירושלמי מחלוקת בין שתי דרשות, דרשת רבי שמעון בן לקיש ודרשת חזקיה. מפורש בדברי הירושלמי שחזקיה 'פליג'. גם דרשת רבי שמעון בן לקיש מובאת בשני אופנים, על ידי רב אחא ועל ידי רבי יוסה, וביניהם מפרידה שאלתו של רבי יוסי.

הפסוקים המהווים בסיס לדרשה נמצאים בפרשת הפסח:

וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ וּבַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ! הֵיָה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶה לֹא יַעֲשֶׂה בְהֶם אֶךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבַדּוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם: וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמִּצְוֹת כִּי בְעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה הוּצְאֹתֶיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקֹּת עוֹלָם:

רשב"ל לומד שהיתר 'אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם' קשור ל'ושמרתם את המצות'. מכיון ששמירת המצות מחימוץ מתחילה משעת

¹⁰ שלש דעות בראשונים: משעת קצירה, משעת טחינה או משעת לישא, ולכולי עלמא, אם שמרו רק משעת לישא, הן כשרות למאכל, אף אם אינן ראויות למצות מצוה. שכן רק מעת שהקמח בא במגע עם מים יש חשש ממשי לחימוץ. (שלחן ערוך אורח חיים תנג ד, טור וב"י ונושאי הכלים שם).
¹¹ וכן פירשו הרמב"ן במלחמות, והר"ן על הרי"ף, והרא"ש בפרק ג' סימן א'. על סמך הירושלמי, אלא שלדבריהם זהו גם הטעם להלכה ולא רק לבית שמאי.

⁸ נעם ירושלמי. הטחינה ברחיים אינה כדרכם.

⁹ כלומר, הפסוק של ההיתר, 'אך אשר יאכל לכל נפש' מפריד בין 'כל מלאכה לא יעשה' לבין 'ושמרתם את המצות', ואי אפשר ללמוד מ'ושמרתם' שיעורה של 'מלאכה לא יעשה'. (פי' ר"א אזכרי). ולכן מציע רבי יוסה פירוש אחר, הדומה לקודמו עקרונית, והוא רק מסיט את הדרשה למלים הסמוכות: אשר יאכל ... ושמרתם.

שאינו לצורך הנאתו של האדם ביום טוב, נותר האיסור מדאורייתא על כנו.¹⁵

אף כאן, בבורר, קיימות שתי האפשרויות. אפשר לומר, שהתורה התירה רק את הברירה שהיא בבחינת אוכל נפש, אבל ברירה כמלאכת השדה לא הותרה כלל, ולכן הבורר בנפה וכברה 'סופג את הארבעים', ואפשר שכל מלאכת בורר הותרה מתוך כך שיש בה פן של אוכל נפש, ומדרבנן אסרו לעשותה בדרך של טירחה וחולין.

רבי יונה בעי עשה כן בשבת, על דבית שמאי מהו שיהא חייב? אמר ליה רבי יוסה: ולמה לא? אילו עשה כן בשבת על דבית הלל, שמא אינו חייב? והכא חייב.

אמר רבי מנא, 'אות אמר רבי יונה אבא, לא אתייא אלא על דבית שמאי, למה הותר מכלל ברירה ביום טוב לא הותר מכלל ברירה בשבת.

רבי יונה שואל, האם מי שיכרוך כדעת בית שמאי במשנתנו, יהיה חייב. ובמלים אחרות, אם יש בדברי בית שמאי היתר ליום טוב או שהם אוסרים בורר ביום טוב כמו בשבת. תגובת רבי יוסה היא שבודאי, כשם שבית הלל מתירים ביום טוב כדרכו בקנן ובתמחוי, ובשבת ייחשב זה לאיסור בורר מן התורה, כך מה שבית שמאי מתירים, אף הוא בשבת אסור מן התורה.

רבי מנא, בנו של רבי יונה, מגיב להגנת שאלת אביו: אין להשוות בין בית הלל לבית שמאי, בית הלל בודאי מתירים ברירה כדרכו ביום טוב והדבר אסור בשבת, אולם לבית שמאי, יש מקום לומר שלא חידשו היתר ביום טוב כלל.¹⁶

דעת רבי יונה ורבי מנא היא, כאמור לעיל, שיש מחלוקת עקרונית בין בית שמאי ובית הלל, אם להחשיב את ברירה כמלאכה אסורה ביום טוב לגמרי, כמו בשבת, או להחשיבה כמלאכה מותרת, כמלאכות אוכל נפש. זו נקודת המחלוקת וציר הדו-קטביות הבסיסי של הסוגיה כולה. כאשר בגירסה המקוטבת ביותר שלה, דעת בית שמאי היא שאסורה לגמרי, ודעת בית הלל שמותרת.

ז. ברירה בשבת

בפרק 'כלל גדול' דנו האמוראים בהלכות ברירה בשבת. מן הסוגיה בשבת אפשר ללמוד אל הסוגיה ביום טוב, מהן ההבחנות היסודיות באופני הברירה האסורה והמותרת.

תנו רבנן: היו לפניו מיני אוכלין בורר ואוכל, בורר ומניח, ולא יברור. ואם בירר חייב חטאת.

¹⁵ שיטת התוספות וסיעתם.

¹⁶ כך פירש את הירושלמי בקרבן העדה. ועי' עוד בנועם ירושלמי.

הוא כמלאכת השדה, אין להתירה גם בבית ולצורך אוכל נפש.

לעומת זאת, בית הלל סבורים שאוכל-נפש מתיר את המלאכה, גם אם יש בה ממד חקלאי, ולכן לדעתם 'בורר כדרכו בקנן ובתמחוי'. אמנם, נראה שגם בית הלל יודו, שיש מלאכות שאינן ניתרות באופן הזה, שהרי גם לדעת בית הלל מלאכת תולש אסורה ביום טוב, אף אם זו תלישה של מעט ירקות או של פרי לאכילה מיידית.¹²

חזקיה אינו דורש 'ושמרתם את המצות' אלא מדייק מיעוט 'אך' אשר יאכל לכל נפש, הוא 'לבדו' ייעשה לכם. אין במלים 'אך' ו'לבדו' כדי להסביר מה נתמעט מהן, אבל הן אמורות לצמצם את מידת ההיתר של 'אוכל נפש' ולדעתו של חזקיה הן מצמצמות קוצר טוחן ומרקד אך לא בורר. אין הסבר בדבריו במה שונות 'טוחן' ו'מרקד' מ'בורר' או לפי מה קבעו חכמים מה נכלל במיעוט של 'אך' ו'ה'לבדו'. לא די באמירה ש'מסרן הכתוב לחכמים' וצריך ליתן טעם בדבר. ושוב, ניתן לחזור ולהציע את סברת החילוק שהוצעה קודם לכן, שמכיון שבבורר יש גם פן ביתי ולא חקלאי ותעשייתי, יותר מ'מרקד' ו'טוחן', התירוה כמלאכת אוכל נפש.¹³

ו. ברירה בשבת וביום טוב

היחס בין איסור ברירה בשבת לבין האיסור ביום טוב טעון הבהרה נוספת. בפשטות, לדעת בית הלל בשבת אסור לברור וביום טוב מותר. אלא שיש מגבלה ביום טוב, כמבואר בתוספתא, שלא לברור בדרך של ברירת חולין, או כפי שהוסבר בדברינו לעיל – יש לברור באופן ובכלים המצויים בבית ובמטבח, ולא בכלי המלאכה החקלאיים שבשדה ובגורן.

השאלה אם זהו איסור מדרבנן או מדאורייתא ביום טוב, בדומה למחלוקת הראשונים שראינו בשעור הקודם בדין 'מתוך'. יש אומרים, שמתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך משמע הותרה לגמרי המלאכה, ואיסורה שלא לצורך כלל, הוא רק מדרבנן¹⁴ ויש אומרים שמתוך שהותרה לצורך הורחב ההיתר לכל מה שיש בו צורך, שנחשב לצורך 'נפש', אבל אם אין בו צורך היום-טוב או

¹² גזירת פירות הנושרין מהוה הוכחה לכך שאין היתר לקטוף פרי ביום טוב. אף על פי שאין לך 'אוכל נפש' גדול מזה.

¹³ הר"ן והרמב"ן נחלקו אם חזקיה חולק על רשב"ל, כאמור בפנים (ר"ן) או שלהלכה הם מסכימים ומשמעות דורשים איכא בנייהו (רמב"ן). מבין האחרונים, ר"א אזכרי נוטה לדעת הרמב"ן ונעם ירושלמי נוטה לדעת הר"ן. ודברינו בפנים כדעת הר"ן והנעם ירושלמי.

¹⁴ שיטת רש"י ב'מתוך'.

כדרך שהותרו איסורים נוספים דרבנן - משום שמחת יום טוב.¹⁷

מתקיף לה רב המנונא מידי קנון ותמחוי קתני? אלא אמר רב המנונא בורר ואוכל אוכל מתוך הפסולת בורר ומניח אוכל מתוך הפסולת פסולת מתוך אוכל לא יברור ואם בירר חייב חטאת.

רב המנונא חוזר אל החלוקה הבינארית של הברייתא, וחולק על רב יוסף גם בפירושו. אם כי אינו חולק עליו להלכה. לדעתו של רב המנונא, אי אפשר לקבל את פירושו של רב יוסף בברייתא מכיון שהכלים אינם נזכרים בה בפירושו, ולכן הוא מחלק בין אוכל מתוך פסולת שמוותר, לבין פסולת מתוך אוכל שאסור. גם חלוקה זו מוכרת מסוגייתנו כביצה, אלא שלא ברור, מה שעור האיסור ובאיזה כלי ואופן דן רב המנונא.¹⁸

מתקיף לה אביי מידי אוכל מתוך פסולת קתני? אלא אמר אביי בורר ואוכל לאלתר ובורר ומניח לאלתר ולבו ביום לא יברור ואם בירר נעשה כבורר לאוצר וחייב חטאת.

אמרו רבנן קמיה דרבא אמר להו שפיר אמר נחמני.

אביי חוזר אל הפירוש הראשוני של עולא, מקבל את ההבחנה בזמן, אלא שהוא משנה אותה במקצת – בורר לאלתר מותר, ובורר לכו ביום – אסור.

היו לפניו שני מיני אוכלין ובריר ואכל ובריר והניח, רב אשי מתני פטור רבי ירמיה מדיפתי מתני חייב. רב אשי מתני פטור והא תני חייב? לא קשיא הא בקנון ותמחוי הא בנפה וכברה.

כדי להפיק מסקנות להלכה מן הסוגיה, יש להפריד מן המשא ומתן את הקושיות והדחיות שאינן עקרוניות הלכתית, אלא פרשניות. הטענה שבברייתא לא נזכרו קנון ותמחוי אינה מבטלת את החילוק של רב יוסף אלא רק טוענת כנגדו שאין להבחנה זו ביטוי בלשון הברייתא.

נראה, שבמסקנת הסוגיה השבתיית, מתקבלים שלשת מישורי האבחנה: גם החילוק שבין סוגי הכלים: ביד – מותר, בקנון ובתמחוי – אסור, בנפה ובכברה – חייב. גם החילוק בין שני אופני הברירה: אוכל מתוך פסולת מותר, פסולת מתוך אוכל חייב. וגם החילוק בטווח הזמן: בגירסתו של אביי: ברירה לאכילה מיידית מותרת, ברירה להנחה לאחר זמן אסורה.

שלשה חילוקים אלה אינם רמוזים כלל במסכת שבת ובברייתא שבה, ונראה שמקורם דווקא מן הסוגיה כביצה, שהיא זו שיוצרת אבחנות בין

לשון הברייתא סתומה. יש בה הבחנה בין מותר: 'בורר ואוכל', 'בורר ומניח', אסור: 'ולא יברור', וחייב חטאת: 'ואם בירר'. אלא שלא מובן מה מבחין בין שלשת הסוגים. האמוראים מציעים הסברים שונים:

מאי קאמר?

אמר עולא: הכי קאמר בורר ואוכל לכו ביום ובורר ומניח לכו ביום ולמחר לא יברור ואם בירר חייב חטאת.

מבחינה לשונית, עולא מבחין רק בין שתי רמות במשנה – מותר וחייב חטאת. מבחינה הלכתית, מותר לכו ביום ולמחר חייב חטאת.

מתקיף לה רב חסדא וכי מותר לאפות לכו ביום וכי מותר לבשל לכו ביום?

אלא אמר רב חסדא: בורר ואוכל פחות מכשיעור בורר ומניח פחות מכשיעור, וכשיעור לא יברור ואם בירר חייב חטאת.

רב חסדא חולק על החילוק ההלכתי של עולא אבל לא על ההבחנה הלשונית, ולכן גם אצלו הברייתא מתפרשת רק בשני צדדים, מותר פחות מכשיעור וחייב יותר מכשיעור.

מתקיף לה רב יוסף: וכי מותר לאפות פחות מכשיעור?

אלא אמר רב יוסף בורר ואוכל ביד בורר ומניח ביד בקנון ובתמחוי לא יברור ואם בירר פטור אבל אסור ובנפה ובכברה לא יברור ואם בירר חייב חטאת.

רב יוסף חולק גם על המבנה וגם על התוכן. מבנה ותוכן הרבה יותר מובן. מבחינת התוכן, הוא סבור שחילוק בין כשעור לפחות מכשיעור אינו מספק, שכן פחות מכשיעור במלאכות שבת אינו מותר, אלא רק פטור. הוא גם מזהה קיומה של קטגוריה אמצעית בברייתא, קטגורית הפטור אבל אסור. מבחינת הדין, הוא מחלק בין שלשה אופני ברירה. ביד – מותר, בקנון ובתמחוי – פטור, בנפה ובכברה – חייב חטאת.

מקור החילוק של רב יוסף הוא במשנת ביצה. לפי דבריו, בהנחה שברייתא שבת הסתמית היא אליבא דהלכתא, כבית הלל, הרי שהדרגות המתוארות במלאכה זו ביום טוב קשורות לאלו של שבת. ברירה ביד מותרת לגמרי, ברירה בנפה וכברה אסורה בשבת מדאורייתא, ואילו קנון ותמחוי אינם אסורים מדאורייתא גם בשבת.

לפי דברי רב יוסף צריך לפרש, שבית הלל לא התירו ביום טוב ברירה מדאורייתא, ואף הם סבורים כפי שדרשו בירושלמי בדעת בית שמאי, שברירה אסורה כי היא ממלאכות השדה. אלא שמה שנאסר בה מדרבנן בשבת, הותר ביום טוב. מן הסתם,

¹⁷ כמבואר בסוגיית 'שמחת יום טוב' ט' ב – י' א'.

¹⁸ יש לדון לגבי כל אחד מן האמוראים וחילוקיהם, מה יחסו אל החילוקים האחרים.

גפרור. ולאידך גיסא, טרחה מרובה ביותר אינה הופכת להיות אסורה בשבת, לכל היותר, היא איסור מדרבנן של 'עובדין דחול', ו'שבות'.

לא כן הדבר ביום טוב, התורה לא אסרה את מלאכת יום טוב כ'זכר למעשה בראשית' ולא כ'זכר ליציאת מצרים'. אף לא הורתה לחדול ממעשה המשכן ביום טוב. מה שנאסר ביום טוב זו 'מלאכת עבודה'. כלומר, מלאכה שיש בה טירחה ואוירה של חולין. אבל מלאכות המשרתות את ענייניו של יום אינן אסורות. כך היא הבנתו של הרמב"ן את איסור המלאכות ביום טוב:

כל מלאכת עבודה – ... פירוש "מלאכת עבודה", כל מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש, כענין שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ ט), ובכל עבודה בשדה (שם א יד), ונעבדתם ונזרעתם (יחזקאל לו ט), וקין היה עובד אדמה (בראשית ד ב), ומלאכה שהיא באוכל נפש היא מלאכת הנאה לא מלאכת עבודה.

זה מתבאר בתורה, כי בחג המצות שאמר תחילה (שמות יב טז) כל מלאכה לא יעשה בהם, הוצרך לפרש אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, ובשאר כל ימים טובים יקצר ויאמר כל מלאכת עבודה לא תעשו, לאסור כל מלאכה שאיננה אוכל נפש ולהודיע שאוכל נפש מותר בהן. ולא יאמר הכתוב לעולם באחד מכל שאר ימים טובים "כל מלאכה" ולא יפרש בהם היתר אוכל נפש...

וכתב רבי חננאל, כל מלאכת עבודה, מגיד שאינו מתיר אלא במלאכת אוכל נפש כדכתיב בענין הזה במקום אחר, וביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם, ומפני שמזכיר שם "כל מלאכה" הוצרך לפרש אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. פירוש "מלאכת עבודה" מלאכה המשתמרת לעבודת קנין כגון זריעה וקצירה וחפירה וכיוצא בהם, אבל אוכל נפש אינה מלאכת עבודה, זה לשונו...¹⁹

דברי הרמב"ן כמות שהם אינם פותרים את הבעיה מדוע לא הותרו מלאכות מסוג 'מלאכת עבודה' כאשר עושים אותן כ'מלאכת הנאה', דהיינו, לצורך אוכל נפש. על כרחך יש לומר, שהרמב"ן גם הוא מחלק בין המלאכות לפי הגדרתן העקרונית בהלכות שבת, ולכן תלישה אף אם היא נעשית לשם אוכל נפש ובכמות מעטה ביותר, נחשבת ל'מלאכת עבודה' על שם האופי הראשוני של המלאכה, גם אם המקרה המסוים של תלישת פרי

אופנים שונים של ברירה. בשבת עצמה, נראה שלכולי עלמא, אין היתר לברור כלל, והחידושים של האמוראים בביאור הברייתא השבתית, מבוססים על ההנחה שהחילוקים בביצה מבחינים לא רק בין טרחה להעדר טרחה, אלא הם חילוקים מהותיים בהגדרת מלאכת ברירה.

השאלה הנשאלת כבר בתוך הסוגיה במסכת שבת, והיא מועברת גם להבנת הסוגיה בביצה, היא מה היחס בין שלש ההבחנות. האם צריך את כל שלשת התנאים כדי לעבור על האיסור: גם לאחר זמן, גם בכלי וגם פסולת מאוכל, או אדרבה, צריך את שלשת התנאים כדי להתיר: 'אוכל ביד ומיד'. מן המקורות התנאיים במסכת ביצה, המשנה, התוספתא והברייתא שבגמרא, נראה שדעת בית שמאי היא ששלשת התנאים נחוצים כדי להתיר ברירה ביום טוב, וכל שכן שכך בשבת. השאלה היא אם כך הדבר גם לדעת בית הלל בשבת, או שהם חולקים על בית שמאי כבר בהלכת שבת, ומתוך כך משתלשלת גם מחלוקתם ביום טוב. כפי שהסתבר מן הירושלמי לעיל, זו עצמה עשויה להיות מחלוקת אמוראים. רבי יונה ורבי מנא סברו שבית שמאי נוקטים באיסור גמור מדאורייתא בשבת וביום טוב, והיתר 'אוכל ביד ומיד' שקול גם כאן וגם כאן. ואילו בית הלל התירו ביום טוב מדין אוכל נפש, אך אין צורך לומר שהם חולקים על בית שמאי בשבת. ואלו רבי יוסה, המקשה עליהם, סבור שגם אליבא דבית הלל חמורה שבת מיום טוב, אך לא נאמר בסוגיה במפורש כמה לדעתו חמורה שבת מיום טוב ומה בסיס ההיתר של יום טוב.

מדברי רב יוסף בסוגיה השבתית ניתן להסיק, שהוא סובר שקנון ותמחוי לדעת בית הלל אינו איסור מדאורייתא גם בשבת.

ח. מה בין שבת ליום טוב

ניתן להציע יותר מהבדל אחד בין שבת ויום טוב, באיסורי המלאכות. ההבדל הפשוט, הידוע והמוכר, הוא שבשבת נאסרו כל המלאכות וביום טוב הותרו מלאכות שהן 'אוכל נפש'. לפי זה, בורר שהיא מלאכה דו-משמעית, יכול שתהיה אסורה ויכול שתהיה מותרת, ועל כך הדין בסוגייתנו.

אפשר להציע הסבר נוסף, הנוגע לשרשי הגדרת המלאכות. ל"ט המלאכות שנאסרו בשבת נאסרו על פי ההקבלה לבריאת העולם ובנין המשכן. האיסור הוא על יצירת דבר, בלא להתחשב בטרחת המעשה, אין הבדל בין הטמנת זרע אחד באדמה לבין זריעת שדה שלם. האיסור על הבערה הוא על יצירת אש, ואינו מותנה בשאלה אם צריך להקיש אבני צור זו בזו או די בלחיצת כפתור או שפשוף

רמב"ן ויקרא
כג, ז

¹⁹ וכן כתב גם בחידושים לשבת קיז ב' ד"ה הא דתני. לחלק בין מלאכת עבודה למלאכת הנאה. ספר החינוך מצטט את דבריו במצוה רצ"ח.

או ירק לסעודת יום טוב הוא במפורש 'מלאכת הנאה'.

ויש שואלין בעקר משנה זו צידה מפני מה נאסרה כלל אע"פ שאב מלאכה היא הואיל ולצורך אוכל נעשית ואם מפני שאפשר לצודן מבערב הרי מ"מ בני יומן הם מעולין ביותר... ועוד שלא מצינו הפרש בין אפשר מבערב לאי אפשר מבערב אלא במכשירין או במתבלין כגון מלח ופלפלין אבל בגוף האוכל לא. ואם מפני שאין דעתו של אדם עליהם והרי הוא מוקצה יכנס מבערב. ואם מפני שאין הכנה במה שאין בידו תינח דגים אבל חיה ועוף בביברים גדולים שאינן ניצודין בהם בשחייה אחת והכנס מבערב ולא נשאר בהם אלא איסור צידה מפני מה נאסרה צידתם שהרי כל שניצוד ביומו מעולה יותר והיא היא השאלה בתלישת פירות ביום טוב.

ועקר הדברים בתירוץ קושיא זו הוא ממה שאמרו בתלמוד המערב: 'מנין שאין קוצרין ולא טוחנין ולא מרקדין ר' אחא בשם ריש לקיש אמר אך אשר יאכל לכל נפש וסמך ליה ושמרתם את המצות כל שהוא משימור מצה ואילך והוא משעת לישה הא כל מלאכה שמקודם לישה אסורה שהלישה וכל מה שאחריה הוא מלאכה שבהכשר אוכלין אבל הקצירה והדישה והעימור וכל כיוצא בהן אינן הכשר אוכל והרי הם בכלל מלאכת עבודה שהרי כל אותן המלאכות אדם עושה אותם בזמן אחד לימים הרבה מה שאין כן מלישה ואילך, שכלן נעשות לצורך שעה.

מעתה כל תיקון אכל נפש אנו מציירין אותן המלאכות הצריכות בתקונו למלאכות הצריכות בדגן וכשם שבדגן נשאר לנו בתיקונו דברים האסורים אע"פ שיש בהם צד שהן שוות ביומן ביותר כך אנו דנין בכל מלאכה שבאוכל נפש וכל שהוא עוקר דבר מגדולו או מעתיקו ממקום שהוא מתגדל בו בבעלי חיים הרי הוא כקצירה ומתוך כך נאסרה צידה אף במקום שאין בו דין מוקצה. מעתה צידת חיה ועופות ודגים או חליבת עז אפילו מעז העומדת לחלבה אסור אע"פ שחלב בת יומה שוה ביותר ובתלמוד המערב היו קוראים לצידת הדגים קצירה. הרשב"א הולך בדרך אחרת, סיכום הדברים מצוי ב'עבודת הקודש':

(א) דבר תורה מלאכת עבודה אסורה ביום טוב כבשבת שנאמר כל מלאכת עבודה לא תעשו. אי זו היא מלאכת עבודה כל שאין בה צורך אוכל נפש כחורש וזורע ובונה ואורג וכיוצא בהן.

(ב) ולא הותרה אלא מלאכה שיש בה צורך אוכל נפש או שכל נפש נהנית ממנה כאפייה ובישול וכיוצא בהן, שנאמר (שמות י"ב) כל מלאכה לא

יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם.

(ג) ולא כל מלאכת אוכל נפש התיר הכתוב שהרי אחר שהתיר מיעט שנאמר אך הוא לבדו יעשה לכם, אך הוא לבדו ולכם מיעוטין הן.

(ד) ולפיכך יש אפילו מלאכות שיש בהן צורך אוכל נפש ואסורות, ומסרן הכתוב לחכמים והם אמרו שהקוצר והתולש והדש והבורר והטוחן והמרקד והצד והחולב והמגבן והסוחט את הפירות להוציא מהן משקין אסור. וכן אסרו מדבריהם לרדות חלות דבש מן הכוורת.

(ה) ומפני מה מנו את אלו, לפי שלא התירה התורה לתקן ביום טוב מה שדרך בני אדם לתקן מהן הרבה לימים הרבה, כדי שלא יטרח ביום טוב לתקן מחמת חול.

(ו) וכן לא התירה התורה אלא תקון בדברים שהן ברשותו כאפייה ובישול לא לעקור דבר מגידולו, ואפילו תותים ואבטיחים שנפגמין מיומן למחרתו, לפי שרוב הפירות הנלקטין משתמרין לזמן מרובה ואינו בדין שתהא לקיטתו של זה מותרת ושל זה אסורה, וכל שכן צידת בעלי חיים שאינן ברשותו ושהוא צריך לטרוח ולצוד בחורשים ונמצא בטל משמחת יום טוב.

ההבחנה העיקרית של הרשב"א גם היא במישור סוגי המלאכות. אלו מהן שהן בעיקרן אוכל נפש מותרות, מלבדן, נתמעטו בכתוב מלאכות שאינן לגמרי מלאכות אוכל נפש, הן לא נזכרו במפורש ו'מסרן הכתוב לחכמים'. הרשב"א, בניגוד למאירי, אינו משתמש בהבחנה של הירושלמי בנקודת מלאכת הלישה, אלא בהבחנה אחרת: בין מלאכות שנועדו לעמוד לימים רבים לבין מלאכות מיידיות. גם הוא מסכים, שהמלאכות של הימים הרבים, נאסרו גם במקום שאינו עושה אותן לתכלית זו, אלא לאוכל נפש מיידית. הבחנה נוספת שמשתמש בה הרשב"א היא ההבחנה בין דברים שמצויים ברשותו, לבין אלו המחוסרים הבאה לרשותו, כגון אלו הצריכים צידה או תלישה. הבחנה דומה לזו של הרמב"ן, ושונה במקצת, היא ההבחנה של המגיד-משנה:

ואני אומר שמלאכת עבודה כולל כל מה שדרך העבד לעשות לאדונו ואין רוב בני אדם עושין אותה לעצמן אלא שוכרין אחרים לעשותן לפי שהזוהרנו במלאכות אלו לזכור כי היינו עבדים והיינו עושין מלאכות אלו לאדונינו אבל כל מלאכה שדרך רוב בני אדם לעשותה כל אחד בביתו לעצמו לא הזוהרנו לפי שאינה מלאכת עבדים אלא אף האדונים עושין אותה ולזה כל מלאכה שאדם עושה ממנה לעצמו לימים הרבה דרך לעשותה על ידי

אבל לשיין ואופין ושוחטין ומבשלין ביום טוב, שאם עשה אלו מבערב יש בכך הפסד או חסרון טעם, שאין לחם חם או תבשיל שבשל היום כלחם שנאפה מאמש וכתבשיל שנתבשל מאמש, ולא בשר שנשחט היום כבשר שנשחט מאמש, וכן כל כיוצא באלו...

ברור מדברי הרמב"ם, שהמלאכות שנמנו בירושלמי כאסורות, ובהן דישה, ברירה וטחינה, כאשר הן נעשות לשם אוכל נפש הן מותרות מדאורייתא, ונאסרו רק מדברי חכמים על מנת למנוע דחייתן ליום טוב עצמו וריבוי הטרחה בו.²⁰ הרמב"ם הקשה על דברי הרמב"ם כך:

ולא בשר ששחט היום כבשר ששחט מאמש וכן כל כיוצא בזה. אמר אברהם: בכל אלה אין טעם למה אין תולשין ירק ואין מלקטין פירות מן האילן ביו"ט שהרי בני יומן יפין יותר, ובירושלמי (פ"א ה"י) סומך אותו על אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם וסמך ליה ושמתם את המצות שהיא מלאכה בתלוש.

הרמב"ם הולך בדרכם של הראשונים שהוזכרו לעיל וסבור שיש איסור מדאורייתא במלאכות אלו, אף על פי שהן נעשות לשם אוכל נפש. אבל הרמב"ם אינו סובר כן, ולדעתו הירושלמי מציע את ההלכה של בית שמאי, ואילו לבית הלל ברירה ושאר המלאכות הללו מותרות מדאורייתא. ונאסרו רק מדרבנן ובמגבלות ידועות.

סברה זו של הרמב"ם נתבארה גם בתוספות: אין צדין דגים מן הביבין וכו' - פירש רש"י דאע"ג דאוכל נפש מותר היינו דוקא כגון בשול ואפייה ושחיטה דאי אפשר מערב יום טוב דיותר טוב פת חמה וגם בשול ב"ט ושחיטה שמא יסריח אבל צידה אפשר לצודו מערב י"ט ויניחנו במים במצודתו ולא ימות. ולא נהירא... דאין לחלק באוכל נפש בין אפשר לעשותו מערב יום טוב לאי אפשר אלא דוקא במכשירין יש חלוק לכך. נ"ל כפ"ח מקינו"ן שפירש לעיל משום דדמי לקצירה.

תוספות אינם מקבלים את ההבחנה של רש"י בין יכול לעשותו מערב יום טוב לאינו יכול לעשותו

אחרים כגון הברירה והקצירה והטחינה וההרקה אבל האפיה והלישה והשחיטה והבשול אין אדם מכין מהן לימים הרבה ורוב בני אדם עושין אותן לעצמן.

נראה, שדעת הרמב"ם שונה עקרונית מדבריהם של הרמב"ן, הרשב"א והמאירי. לדבריו, ההבחנה מדאורייתא בין מלאכה לצורך אוכל נפש ומלאכה שלא לצורך נפש היא על פי תכלית המעשה בלבד. ולכן, מדאורייתא היה מקום להיתיר גם תלישה וצידה אם נעשו לשם אוכל נפש מייד. ואלו דבריו: ...ימים טובים... אסורין בכל מלאכת עבודה חוץ ממלאכה שהיא לצורך אכילה, שנאמר: 'אך אשר יאכל לכל נפש' וגו'.

וכל העושה באחד מהן מלאכה שאינה לצורך אכילה כגון שבנה או הרס או ארג וכיוצא באלו הרי בטל מצות עשה ועבר על לא תעשה... ואם עשה בעדים והתראה לוקה מן התורה.

כל מלאכה שחייבין עליה בשבת אם עשה אותה ביום טוב שלא לצורך אכילה לוקה חוץ מן ההוצאה מרשות לרשות וההבערה שמתוך שהותרה הוצאה ביום טוב לצורך אכילה הותרה שלא לצורך אכילה... ושאר מלאכות כל שיש בו צורך אכילה מותר כגון שחיטה ואפייה ולישה וכיוצא בהן, וכל שאין בהן צורך אכילה אסור כגון כתיבה ואריגה ובנין וכיוצא בהן.

עד כאן מחלק הרמב"ם בין מלאכה שעשה אותה ביום טוב לצורך אכילה למלאכה שעשה אותה שלא לצורך אכילה. מלבד הבערה והוצאה שלדבריו הותרו לגמרי, 'מתוך שהותרו לצורך'. אבל בכל שאר המלאכות, גם מלאכה כמו בישול אסורה מדאורייתא אם אינה לצורך אכילה. ומאידך גיסא, משמע שכל מלאכה שנעשית לשם אוכל נפש מותרת.

בהמשך דבריו מסביר הרמב"ם שיש גם מלאכות הנעשות לצורך אוכל נפש ונאסרו מדרבנן:

כל מלאכה שאפשר לה ליעשות מערב יום טוב ולא יהיה בה הפסד ולא חסרון אם נעשית מבערב אסרו חכמים לעשות אותה ביום טוב אף על פי שהיא לצורך אכילה, ולמה אסרו דבר זה גזירה שמא יניח אדם מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב ליום טוב ונמצא יום טוב כולו הולך בעשיית אותן מלאכות וימנע משמחת יום טוב ולא יהיה לו פנאי לאכול ולשתות.

כיצד? אין קוצרין ולא דשין ולא זורין ולא בוררין ולא טוחנין את החטים ולא מרקדין ביום טוב שכל אלו וכיוצא בהם אפשר לעשותן מערב יום טוב ואין בכך הפסד ולא חסרון.

רמב"ם יו"ט א

השגת הרמב"ם על הלכות יום טוב פרק א הלכה ה

תוספות מסכת ביצה דף כג עמוד ב

²⁰ הר"ן תמה על הרמב"ם שמן הירושלמי משמע שאסורות מדאורייתא, אבל לפי דבריו צדקו דברי הרמב"ם, שהרי הירושלמי מפרש אליבא דבית שמאי האוסרים ברירה, ולא אליבא דבית הלל. אלא שמכיון שהתקשו לומר שכל הדרשות הללו הן אליבא דבית שמאי, ולא כהלכתא, העמידם כרבן גמליאל האוסר. ובין כך ובין כך, אינן אליבא דבית הלל המתירים. וקצת תמיהה היא על שאר הראשונים שלמדו שיש איסור דאורייתא במלאכות אלה על פי דרשות הירושלמי, אף על פי שנראה שהן מוסבות על ברייתות שהירושלמי עצמו מעיד עליהן שהן אינן כהלכתא בית הלל. עיי' בית יוסף או"ל תצ"ה ב'.

מערב יום טוב, כי הבחנה זו נוגעת למכשירי אוכל נפש ולא לאוכל נפש עצמו.

בדיון המפורט יותר, בהקשר של גזירת פירות הנושרין, מעלים התוספות את הבעיה היסודית, שלפי דרשת הכתוב לא היה מקום לאסור בכלל כל מלאכה כאשר היא נעשית לצורך אוכל נפש:

אך תימה מאי שמא יעלה ויתלוש הא אפי' לכתחילה מותר לתלוש דהא אוכל נפש מותר. וגם קשה לקמן תנן 'אין צדין דגים מן הביברין ביו"ט' ואמאי? הא אוכל נפש הוא!

ואין לומר דכל דבר שיכול לעשותו מערב יו"ט אסור לעשותו ביו"ט עצמו כי לא אתעביד ליה מערב יו"ט... אלמא דוקא במכשירין יש חילוק בין אפשר לעשותן מערב יו"ט בין אי אפשר אבל באוכל נפש כ"ע מודו דאפילו אפשר לעשותן מערב יו"ט מותר לעשותן ביו"ט.

על כן פירש רבינו נתנאל מקינו"ן דבירושלמי יש אך אשר יאכל לכל נפש וסמך ליה ושמתם את המצות אותם מלאכות שמימור ואילך הם מותרות דהיינו מלישה ואילך אבל שאר מלאכות דמקודם לכן אסורין ועוד דבירושלמי יש מיעוט אחר אך שלא לקצור.

הרי שהתוספות קיבלו את ההנחה הבסיסית שאין לחלק על פי 'אוכל נפש' בין סוגי מלאכות שונים, והם נזקקים לדרשת הירושלמי. בזה דרכם שווה לדעתם של הרמב"ן והראב"ד וסייעתם, שיש מדאורייתא הבחנה בין קבוצות מלאכות שונות, והיא נסמכת על דרשת הכתובים. כפי שהיא מופיעה בירושלמי. אלא שהרמב"ם ככל הנראה לא קיבל שדרשות הירושלמי הללו הן להלכה של בית הלל, ולכן לא ראה מקום להשעין עליו את ההיתר. מדברי הרשב"א (שבת צ"ה א') נראה שהוא הכיר שיטת תוספות אחרים, המתירה גם תולש מן המחובר לצורך אוכל נפש מדאורייתא:

אבל בתוספות אמרו דאף מחובר באוכל נפש מותר דבר תורה... והא דאמרין בפרק קמא דביצה גזירה שמא יעלה ויתלוש, הכי קאמר גזירה שמא יעלה ויתלוש סמוך לחשיכה...

ומכל מקום אין דרכם מחוורת דודאי הכין משמע דמחובר אסור ביום טוב דבר תורה.

ט. ההלכה לגבי בורר ביום טוב

הרמב"ם פסק כלשון המשנה, שברירה מותרת ביום טוב 'כדרכו', אך לא בנפה טבלה וכברה. וכן פסק שיש למעט בטורח בשיקולים שבין ברירת אוכל מפסולת או פסולת מאוכל. נראה שהוא הולך לשיטתו, שהאיסור הוא מדרבנן בלבד, ורק למניעת

טורח ביום טוב. הוא אינו מבחין בין ברירה לאכילה מיידית לבין ברירה לאכילה לאחר זמן.²¹

מולין מלילות ומפרכין קטניות ביום טוב ומנפח על יד על יד בכל כחו ואוכל ואפילו בקנון או בתמחוי אבל לא בנפה ולא בטבלה ולא בכברה, וכן הבורר קטניות ביום טוב בורר כדרכו בחיקו ובתמחוי אבל לא בנפה ולא בטבלה ולא בכברה.

במה דברים אמורים בשהאוכל מרובה על הפסולת אבל אם היתה הפסולת מרובה על האוכל בורר את האוכל ומניח את הפסולת, ואם היה טורח בברירת הפסולת מן האוכל יתר מטורח ברירת האוכל מן הפסולת אע"פ שהאוכל מרובה בורר את האוכל ומניח את הפסולת.

הרב המגיד הנגיד בין שיטתו של הרמב"ם לבין שיטת הרשב"א:

מולין מלילות וכו'... וסובר רבינו שביו"ט מוללו כדרכו בלא שינוי וכן דעת ההלכות. ומה שאמרו שם כיצד מוללו והצריכו שינוי הוא בשבת בדוקא... וכן הבורר קטניות וכו'... ופירוש בורר כדרכו שנטל הפסולת וזו היא ברירה כדרכה שהתירו ב"ה בשהאוכל מרובה בשיעור ואין בברירת הפסולת טורח יותר מברירת האוכל...

וכתב הרשב"א ז"ל שמה שאמרו אבל לא בנפה הוא מפני שיש בה בשבת חיוב חטאת ולא רצו להתירה ביו"ט. ומתוך הטעם הזה יצא לו שכל מה שיש בו בשבת חיוב חטאת כגון בורר שלא לאכול לאלתר אלא להניח לבו ביום אפילו ביו"ט אסור וכן הדין בשני מיני אוכלין וכבר נתבאר פרק שמיני מהל' שבת במה יש חיוב חטאת בשבת.

ואני אומר כבוד הרב במקומו מונח שאין כל מה שיש בו בשבת חיוב חטאת אסור ביו"ט שהרי ברירת פסולת מתוך האוכל אפילו ביד יש בזה חיוב חטאת בשבת כנזכר פ"ח מהל' שבת וביו"ט מותרת על הדרך שנתבאר ולא אסרו נפה וכברה אלא משום דמחזי כבורר לימים מרובים וכן פירש"י ז"ל וזהו שלא הזכירו כלל ביו"ט בורר לאלתר או לבו ביום אלא הרי דינו כאופה ומבשל שמותר לאכול בו ביום ולשון דברי ב"ה מורה כן שאמרו בורר כדרכו ולא חלקו וזהו שבהלכות ובדברי רבינו לא נזכר חלוק זה כלל כנ"ל ועיקר.

יתכן שלדעת הרב המגיד, מחלוקתם של הרמב"ם והרשב"א קיצונית פחות מזו של הרמב"ם והתוספות, מכיון שגם בדעת הרשב"א הוא מפרש שהמלאכות שיש בהן חיוב חטאת בשבת, מותרות מדאורייתא ביום טוב, ונאסרו רק מדרבנן. כלשונו: 'לא רצו להתירה בשבת'. אבל אפשר, שכוונתו

²¹ ובכל אלו ניכר ההבדל בין דין בורר ביום טוב לבין חומרת דיני בורר בשבת, שנסדרו בהלכות שבת פרק ח, הלכה יב-יג.

רמב"ם יו"ט ג,
טו - טז

מגיד משנה
הלכות יום טוב
פרק ג הלכה טו

תוספות מסכת
ביצה דף ג עמוד
א

חידושי
הרשב"א מסכת
שבת דף צה
עמוד א

לצורך אוכל נפש. בתוכן אפשר לכלול את ברירה וטחינה, אולם הדבר אינו מוסכם – מהן המלאכות הללו ומה מידת היתרן - וקבוצה שלישית היא קבוצת המלאכות שבאופיין הן מלאכות שאין להן בכלל זיקה לאוכל נפש, כמו כותב ואורג, ועמהן גם מלאכות השדה, שדרך עשייתן השכיחה היא כעבודה חקלאית-מסחרית, ולא כמלאכות ביתיות, והן נאסרו גם לאוכל נפש, כמו תולש.

מתוך כך למדנו שוב, כפי שראינו בשעור על 'מתוך', שהשוני בין שבת ויום טוב אינו מצטמצם להגדרה הצרה של 'אוכל נפש', אלא נוגע לאופיו של היום. כשם שמושג ה'צורך אוכל נפש' התרחב בסוגית 'מתוך' גם להנאות ושימושים אחרים, כך גם הגדרת המלאכות המותרות והאסורות היא רחבה יותר מאשר המימוש המעשי של 'לצורך אוכל נפש'. כלשונו של הרמב"ן: ישנן מלאכות שהן באופין מלאכות 'אוכל נפש' ואחרות שהן באופין 'מלאכת עבודה'. האיסור על 'מלאכות עבודה' נועד לשמר את אופיו של יום טוב כיום שמחה והנאה, ולא כיום עבודה, ומתוך כך נאסרו גם פעולות שבאופן ישיר ומידי מכוונות לאוכל נפש, אבל הן כלולות במשפחה המלאכות האסורות, ומניעתן נועדה לשמר את אופיו של היום-טוב כיום חפשי מעבודה.

לומר שדעת הרשב"א כתוספות, שהמלאכות הללו אסורות גם מדאורייתא, וחכמים הם שבידם לקבוע אם מותר או אסור מדאורייתא. כי 'מסרן הכתוב לחכמים'.²²

י. מלאכות שבת ביום טוב

סוגית בורר, מהווה דוגמה אופיינית לבעייתיות של הגדרת איסורי המלאכות ביום טוב. נראה, ששורש הבעיה מצוי כבר במחלוקת הבתים, אם לא נאמר שסודותיו כבר בלשונות התורה עצמן.

בקוטב האחד עומדת הדעה שיש להשוות את מלאכות יום טוב למלאכות שבת, למעט אותן מלאכות שהותרו בפירוש, בכתוב: 'אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם'. אלא שגם היתר זה ניתן לצמצום: לא כל עשייה לצורך אוכל נפש, אלא רק מלאכות שבאופן מובהק נחשבות למלאכות שנעשות לצורך אוכל נפש הותרו, ואילו שאינן מוגדרות כך, נאסרו אפילו לצורך אוכל נפש. לפי השיטה הזאת, בית שמאי אינם מתירים כלל מלאכת בורר, מכיון שזו מלאכה ממלאכות השדה, ואינה נחשבת כלל במשפחת 'מלאכות אוכל נפש'. ההיתר של בית שמאי במשנה מוגבל ומצומצם מאד, ואינו שונה ממה שמותר בשבת. בקוטב השני מצויה הגישה המרחיבה, הגורסת שכל מה שנעשה לצורך אוכל נפש מותר מדאורייתא – זו היא דעת של הרמב"ם, ואם מוסיפים לכך גם את דעת התוספות, אזי למעשה כל המלאכות יכולות להיות מותרות לצורך אוכל נפש, אם לא באופן ישיר אזי בדרך של 'מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך'. לפי גישה זאת, אפשר להסביר את דברי בית הלל כהיתר מרווח לברור ביום טוב 'כדרכו', גם בכלים, וגם לא לאכילה מיידית. ההגבלה היחידה שקיימת היא הגבלה מדרבנן, למעט בטרחת יום טוב.

בין שני הקטבים הקיצוניים הללו, מצויות עמדות המציעות שיטות שונות להבחנה בין דרגות שונות של מלאכות שהותרו ביום טוב. ככלל, ניתן להצביע על שלשה סוגים עיקריים. הקבוצה האחת היא המלאכות שהותרו לגמרי, לצורך אוכל נפש, ואפילו מעבר לכך, הותרו נמי 'שלא לצורך' מתוך שהותרו לצורך. קבוצת הביניים של מלאכות שאינן מלאכות מובהקות של 'אוכל נפש', והן הותרו במגבלות מסוימות, בתנאי שאופן עשייתן יהיה

²² ועי' בט"ז סימן תק"י ס"ק א, שהציע מחלוקת זו, הביא דעת הרש"ל שנוטה לגמרי לשיטת הרמב"ם וכנגדו הציג הט"ז את שיטת הרשב"א ונטה אחריה. ועי' מש"כ בביאור הלכה סימן ת"ד"ה אם רוצה לאכלו.